

ДВОМОВНІСТЬ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

BILINGUAL EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN: THEORETICAL FOUNDATIONS AND PRACTICAL ASPECTS

У статті розглядається актуальна проблема мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку, які зростають у багатомовному середовищі. Україна, як багатонаціональна держава, має розвинену етнічну й мовну різноманітність, що потребує особливої уваги в контексті формування рідної мови у дітей-білінгвів.

Проаналізовано теоретичні засади багатомовної освіти, типологію білінгвізму (природного, штучного, стихійного) та історію наукових підходів до проблеми двомовності – від нігілістичних поглядів кінця XIX – початку XX ст. до сучасних досліджень, що вказують на когнітивні, соціальні й мовленнєві переваги білінгвізму, кращу успішність двомовних дітей в тестах з вимірювання рівня розумового розвитку, особливо у завданнях, які потребують оригінальності мислення і розумової гнучкості.

Зазначено педагогічні умови, що сприяють гармонійному засвоєнню як рідної, так і державної мови: створенню мовно збагаченого середовища, використанню інтерактивних методів (мовленнєвих ігор, сюжетно-рольових ігор, читання казок двома мовами тощо), тісній співпраці з батьками. Наголошено на важливості повсякденного мовного контакту дітей з дорослими, які володіють обома мовами на належному рівні.

Підкреслено важливість чіткого дотримання методичних принципів: мовної толерантності, функціональності, підтримки, поступовості.

Запропоновано методи моніторингу мовного розвитку: мовне портфоліо, картки спостереження, анкетування батьків. Висвітлено педагогічну роль вихователя як модератора міжкультурної комунікації наставника й мовного посередника.

Автори роблять висновки, що успішна мовна соціалізація дітей можлива лише за умов чутливого, науково обґрунтованого й культурно адаптованого підходу до навчання, яке не лише забезпечуватиме якісне мовленнєве зростання, а й сприятиме формуванню толерантного громадянина в полікультурному суспільстві.

Ключові слова: дошкільна лінгводидактика, розвиток мовлення, білінгвізм, діти дошкіль-

ного віку, мовне середовище, педагогічна підтримка.

The article addresses the current issue of speech development in preschool children growing up in multilingual environments. Ukraine, as a multinational state, has a developed ethnic and linguistic diversity that requires special attention in the context of native language development in bilingual children.

The theoretical foundations of multilingual education are analyzed, along with the typology of bilingualism (natural, artificial, spontaneous) and the history of scientific approaches to the problem of bilingualism – ranging from the nihilistic views of the late 19th to early 20th centuries to contemporary studies highlighting the cognitive, social, and speech advantages of bilingualism. These studies show better success in intellectual development tests among bilingual children, particularly in tasks that require originality of thought and mental flexibility. The article outlines the pedagogical conditions that foster the harmonious acquisition of both the native and state languages: creating a linguistically enriched environment, using interactive methods (speech games, role-playing, storytelling in both languages, etc.), and close collaboration with parents.

The importance of strictly adhering to methodological principles such as linguistic tolerance, functionality, support, and gradualness is emphasized.

Methods for monitoring language development are proposed, including language portfolios, observation cards, and parent surveys. The pedagogical role of the educator as a moderator of intercultural communication is highlighted. The authors conclude that successful linguistic socialization of children is only possible under conditions of a sensitive, scientifically grounded, and culturally adapted approach to education that not only ensures high-quality speech development but also fosters the formation of a tolerant citizen in a multicultural society.

Key words: preschool language didactics, speech development, bilingualism, preschool children, language environment, pedagogical support.

УДК 373.2.091.3:81'246.2
DOI <https://doi.org/10.32782/ip/85.1.42>

Маркотенко Т.С.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти
Державного закладу «Луганський
національний університет
імені Тараса Шевченка»

Масловська І.С.,

асистент кафедри розвитку дитини
раннього і дошкільного віку
Державного закладу «Луганський
національний університет
імені Тараса Шевченка»

Постановка проблеми. Україна – багатонаціональна держава, в якій, крім українців, проживають представники інших етносів: болгари, вірмени, греки, євреї, кримські татари, поляки, румуни, словаки, угорці та ін. У Конституції України (статті 10, 11, 53) держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Національні мови і культури визнаються важливим фактором духовного взаємозбагачення й об'єднання

громадян України в процесі розв'язання важливих суспільно-політичних проблем [1].

В умовах глобалізації та зростання міграційних процесів кількість дітей дошкільного віку, які володіють двома або більше мовами, постійно зростає. Багатомовність є цінним ресурсом, який може позитивно впливати на когнітивний, соціально-емоційний та особистісний розвиток дитини. Однак, недостатнє врахування багатомовного середовища в освітньому процесі може призвести до втрати мовної ідентичності, зниження навчальних досягнень та обмеження можливостей для повноцінної інтеграції в суспільство.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема врахування багатомовного середовища в опануванні рідною та державною мовою дітей дошкільного віку набуває особливої актуальності та потребує глибокого наукового осмислення та розробки ефективних практичних підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реалізація багатомовної освіти в українській школі передбачає опору на теоретичні засади та підходи сучасної мовно-літературної освіти, закладені в концептуальних положеннях НУШ (2016), Державному стандарті базової середньої освіти (2020), Концепції моделі багатомовної освіти в закладах загальної середньої освіти з навчанням мов корінних народів і національних меншин (Фідкевич О., Снегірьова В., Бакуліна Н., 2021). Проблеми багатомовної освіти здавна посідали почесне місце у науковому дискурсі. Теоретичною основою Концепції багатомовної освіти є вихідні положення наукових досліджень українських учених: І. Гудзик, Н. Баландіної, Т. Боднарчук, Н. Зайцевої, О. Карп'юк, І. Міщинської, О. Локшиної, Л. Мороз, Н. Нікольської, Н. Пашківської, О. Першукової, С. Ситняківської, О. Хорошківської й ін. У роботах цих учених багатомовність розглядається як важливий чинник забезпечення якості освіти та розвитку міжнародної співпраці в Європі та світі, збереження культурної самобутності представників корінних народів і національних меншин; аналізуються різні моделі багатомовної освіти, їхні сильні та слабкі позиції; осмислюються сутність і структура багатомовної компетентності, характеризуються її складники.

Теоретичне обґрунтування особливостей впливу багатомовного навчання на особистість, проблему особистісного становлення в багатомовному штучному та природному середовищі досліджували В. Беянін (особливості природного (побутового) та штучного (навчального) білінгвізму); І. Горелов (спільні механізми мовленнєвої діяльності у контексті будь-якої мови; автономні сфери мислення у білінгві); Ю. Дешерієв (білінгвістична взаємодія двох мовних систем у межах єдиного колективу носіїв білінгвізму); Л. Засєкіна, С. Засєкін (психолінгвістичні основи оволодіння мовою); О. Залевська, О. Леонтьєв (класифікація понять, що відображають специфіку процесу оволодіння другою мовою); Н. Хомський (розвиток мовних здібностей людини) та ін.

Мета статті – визначення особливостей і типових труднощів мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку, які перебувають у білінгвальному мовному середовищі, окреслення принципів методичної роботи та педагогічних умов, необхідних для ефективної мовленнєвої підтримки дітей у закладах дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Білінгвізм та білінгви (люди, які володіють двома й більше

мовами) є об'єктом зацікавлення декількох наукових дисциплін – психології, лінгвістики, соціолінгвістики [2, с. 84].

Розрізняють такі види білінгвізму як:

– *рецептивний*, за якого людина розуміє текст та висловлювання, але не володіє здатністю вимовляти слова і будувати мовленнєві конструкції;

– *репродуктивний*, який забезпечує вміння й навички озвучування іншої мови в різних видах мовленнєвої діяльності (говорінні, слуханні, читанні), а також користування завченими мовними конструкціями;

– *продуктивний*, що означає вільне користування іншою мовною системою [3, с. 38].

Науці відомі інші типи двомовності. Серед них:

– природний, коли батько і мати є носіями різних мов;

– штучний, коли батько і мати є носіями однієї мови, але бажають зробити дитину багатомовною і відповідно змалечку навчають свою дитину власне вивченої мови;

– стихійний, коли батько і мати є носіями однієї мови, але дитина опиняється в іншому мовленнєвому середовищі (наприклад, у садочку чи в дворі знайомиться та спілкується з дитиною-іноземцем) та наслідує його звички).

Усі види білінгвізму мають свої етапи та особливості, що в процесі розвитку або подальшому житті справляють певний вплив на якість знань та їх об'єм. Питання про доцільність опанування другою мовою та оптимальний вік для початку вивчення другої мови дітьми є предметом жвавих дискусій у галузі прикладної лінгвістики та освіти. Існують різні думки щодо розв'язання цієї проблеми.

Довгий час існував *нігілістичний підхід* до вивчення другої мови в ранньому та дошкільному віці. На межі XIX–XX ст. немало лінгвістів, педагогів та психологів виражали різко негативне ставлення до багатомовності. Так, С. Лорі у 1893 р. у своїй роботі “Lectures on Language and Linguistic Method in the School” наполягав, що інтелектуальний і духовний розвиток дитини за умови її зростання у двомовному оточенні зменшується вдвоє. Британський педагог Д. Саєр у 1924 р. на основі досліджень двомовних школярів Уельсу висловив припущення про те, що причина зниження IQ сільських школярів криється у їх двомовності. У 1926 р. психолог Ф. Гудінаф у книзі “A new approach to the measurement of intelligence of young children” висловила припущення про зв'язок між двомовністю і затримкою розумового розвитку в дітей. Учені вважали, що дитяча двомовність шкідлива для дитини, вона начебто негативно впливає на розвиток мислення, засмічує його, створює перепони на шляху засвоєння рідної мови. Вони розглядали дитячу двомовність як «соціальне лихо» й категорично заперечували навчання дітей другої

мови в ранньому та дошкільному віці. На тлі цих робіт до дітей, які зростали у багатомовних сім'ях та оточенні з двома і більше мовами, ставилися як до проблемних і неповноцінних. Слід зауважити, що такий нігілістичний підхід до навчання дітей другої мови в ранньому та дошкільному віці не підкріплено експериментальними даними, він базується лише на власних міркуваннях та окремих випадкових спостереженнях, без наукового аналізу причин цього негативного явища.

Не дивлячись на поширений нігілістичний підхід до вивчення другої мови в ранньому та дошкільному віці, ряд науковців відстоювали необхідність та ефективність навчання дітей другої мови в ранньому віці, до трьох років. Представниками цього напрямку були зарубіжні вчені-експериментатори А. Табуре-Келлер, Ж. Ронже, В. Леопольд, В. Штерн та ін. На початку XX ст. було видано монографію Ж. Ронже «Розвиток мовлення двомовної дитини» (1913 р.), в якій автор з докладним науковим психологічним та лінгвістичним аналізом описує розвиток мовлення власного сина Луї Ронже від народження до чотирьох з половиною років. Дитина виховувалася в сім'ї, де батьки спілкувалися з дитиною, дотримуючись принципу «одна особа – одна мова». З перших днів після народження до 4,5 років батько розмовляв з дитиною тільки французькою мовою, мати німецькою. За даними Ж. Ронже, дитина до 4,5 років засвоїла паралельно на однаковому рівні обидві мови. Вже в 2,5–3 роки, за даними автора, у дитини спостерігалися незалежність двох мовних систем, вільне спілкування як однією, так і другою мовами. У мовленні дитини, за словами Ж. Ронже, після 4,5 років не спостерігалось кальок та міжмовних змішувань, лексичних та фонетичних спотворень.

Аналогічне дослідження було проведено в 60-х рр. XX століття в Грузії Н. В. Імедадзе з власною донькою, яка також виховувалась у сімейній мовній ситуації «одна особа – одна мова». Батьки (мати та батько) розмовляли з дитиною від народження лише грузинською, а няня та бабуса – російською мовою. За даними автора, засвоєння мов почалося в дитини з одинадцяти місяців. При цьому словниковий запас кожної з мов не відрізнявся від словникового запасу одномовної дитини. Протягом другого і третього років життя спостерігалася стадія змішаного мовлення, яка зникла до трьох років. Після трьох років дитина вільно спілкувалась обома мовами без помилок та акценту [Цит. за 4].

Переворотом у поглядах на проблему двомовності дітей стала опублікована в 1962 р. робота психологів Е. Піл та В. Ламберта "The Relation of Bilingualism to Intelligence", у якій на основі експериментальних досліджень вчені продемонстрували когнітивні і соціокультурні переваги від присутності в житті дитини більше ніж однієї мови. Учені,

порівнюючи одномовних і двомовних учнів з однаковим соціокультурним рівнем, довели, що двомовні є значно успішніші в тестах з вимірювання рівня розумового розвитку, особливо у завданнях, які потребують оригінальності мислення і розумової гнучкості.

В. Кук в роботі "Chomsky's Universal Grammar. An Introduction (1993 р.) зазначив, що багатомовна особа має значно вищий рівень когнітивного розвитку, ширший світогляд і багатший досвід спілкування. Учений увів поняття мультикомпетентності як знання однією особою більше, ніж однієї мови – унікальної форми мовної компетентності особи, яка не обов'язково збігається з мовною компетентністю двох монологів у різних мовах.

Діти-білінгви мають високий потенціал до мовного навчання, однак можуть демонструвати змішування мов (code-switching), затримки у формуванні словникового запасу однією мовою, труднощі з граматичними структурами. Особливо важливо забезпечити послідовність і сталість мовного впливу в родині та закладі освіти. Успішність розвитку обох мов залежить від кількості та якості мовного досвіду, соціального контексту, статусу мов.

Досліджуючи двомовність навчання дітей дошкільного віку науковці зазначають, що слід визначити час початку навчання дітей другої мови, враховувати взаємодію мов (далекі чи близькі), їх соціальний статус та функціонування в даному суспільстві (чи на території), загальний розвиток дітей (нормальний чи з відхиленнями), характер педагогічного впливу на мовний розвиток дітей (методика навчання), мовну ситуацію в сім'ї, наявність чи відсутність стихійної двомовності.

Плануючи навчання й виховання дитини в двомовному середовищі слід враховувати *педагогічні умови* для підтримки мовленнєвого розвитку такі як: *мовне збагачення середовища* (наявність якісних текстів, мультимедійного контенту, зразків правильної мови); *індивідуальний підхід* (у роботі з дітьми педагог повинен враховувати як культурно-мовний контекст її родини, так і індивідуальні мовні особливості дитини); *ігрові методики* (рольові ігри, драматизації, що дають змогу вправлятися в мовленні у різних контекстах); *співпраця з батьками* (консультації щодо двомовного розвитку, пояснення, що використання рідної мови вдома не заважає засвоєнню державної мови; спільні мовні проєкти – створення сімейних історій, відео у двох мовах; інформаційні листи «Як підтримати мовлення дитини в діалектному регіоні», «Чому важливо зберігати рідну мову» тощо).

Ефективне формування мовлення потребує впровадження диференційованих, інтегрованих і контекстуально зумовлених методик.

При застосуванні двомовного навчання важливо звертати увагу на те, щоб діти не змішували

дві мови. Перш за все, педагог має бути дуже вимогливим до себе, не дозволяти собі довільно, без спеціально визначеної мети переходити з однієї мови на іншу. У ході проведення заняття педагог має дуже чітко фіксувати ці моменти переходу («А тепер я скажу це українською мовою». «Будьте уважні, переходимо на угорську/польську мову». «Подумай, як це правильно сказати угорською/польською мовою. А як українською?» «Я скажу це речення румунською мовою, а одне слово в ньому – українською. Знайдіть його» та ін.). Окрім того, слід пояснювати дітям важливість уміння контролювати свою мовну поведінку, розрізняти дві мови, якими вони користуються, не плутати їх.

Плануючи навчання дітей в дошкільному навчальному закладі, слід дотримуватися таких *принципів методичної роботи* як-от: *принцип мовної толерантності* (визнання права дитини на рідну мову, уникнення мовної дискримінації); *принцип функціональності* (формування мовлення в реальних комунікативних ситуаціях); *принцип підтримки* (створення умов, за яких друга мова (державна) засвоюється без пригнічення першої); *принцип поступовості* (урахування темпу засвоєння кожної мови та забезпечення емоційної безпеки).

Основними *методом* навчання буде метод мовленнєвих ігор. Доречними будуть ігри: «Назви предмет», «Впиймай слово», «Впізнай предмет за описом» та ін.). Із задоволенням діти грають у сюжетно-рольові ігри «У магазині», «У лікарні», «На пошті», «У перукарні», «Перекладач» (діти «перекладають» слова з домашньої мови на українську і навпаки) та ін. Легшому запам'ятовуванню слів і фраз, навчання мови сприяє читання казок, невеликих оповідань, римованих віршів двома мовами з наступним обговоренням слів зі схожим чи абсолютно несхожим звучанням, промовлянням цих слів тощо. Для дітей з білінгвальним середовищем вихователі ЗДО перед дітьми ставлять завдання: Розкажи, як називається цей предмет українською та мовою твоєї родини. Разом з дітьми створюють двомовний словник або лепбук («Моя мовна скарбничка»).

Організовуючи навчання дошкільників у двомовному середовищі, педагог виступає модератором комунікації (підтримує взаємодію між дітьми різного мовного досвіду); демонструє зразки

літературного мовлення; є дослідником, який фіксує мовні труднощі, адаптує методики. Як інструмент моніторингу мовного розвитку дитини вихователь застосовує картки спостереження (оцінка словникового запасу, граматичної правильності, зв'язного мовлення), лінгвістичне портфоліо дитини (накопичення результатів мовної діяльності у двох мовах); опитувальники для батьків (визначення мовного середовища родини).

Висновок. Мовленнєвий розвиток дітей з різними мовами спілкування є багатограним процесом, що потребує чутливого й науково обґрунтованого підходу. Успішна мовна соціалізація таких дітей можлива лише за умови мовно збагаченого середовища, індивідуалізації навчання та поваги до культурно-мовного різноманіття. Методична робота з дітьми з різними мовами спілкування має бути гнучкою, культурно чутливою та науково обґрунтованою. Вона передбачає створення умов для збереження рідної мови дитини, поступового та природного засвоєння літературної мови, а також формування поваги до мовного розмаїття в суспільстві. Організоване педагогічне втручання в період сенситивного мовного розвитку двомовних дітей не тільки сприяє запобіганню помилок, а й дозволяє дітям ще до школи оволодіти розмовною формою української мови, усвідомити схоже й відмінне в двох близькоспоріднених мовах, які функціонують на території України.

Перспективи подальших досліджень. Доцільним є проведення емпіричних досліджень щодо динаміки мовного розвитку у білінгвальних та діалектних дітей, розробка авторських методик для корекції інтерференційних явищ, а також створення програм підготовки педагогів до роботи в полікультурному мовному середовищі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Узунов С. Мовна ситуація в Україні: білінгвізм чи диглосія? *Українське мовознавство*. 2014. № 1 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Um_2014_1_9
3. Бондаренко О. Психологічне обґрунтування раннього білінгвізму. *Іноземні мови в сучасній школі*. 2012. №1.
4. Чернякова О. Розвиток мовлення дошкільників в умовах двомовності. *«Молодий вчений»*. 2015. № 2 (17).